

Illés Imre Áron (1982) ókortörténész, az SZTE Ókortörténeti Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe a Római Birodalom városi közigazgatása és a görög historiográfia, azon belül Diodóros.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: Diodóros és a harmadik szent háború I. (2022/1).

Diodóros és a harmadik szent háború II.

(Diod. XVI. 56–64)

Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta
Illés Imre Áron

Bevezetés

A harmadik szent háborúra vonatkozó legrészletesebb és ezáltal legfontosabb forrásunk a szicíliai Diodóros, aki két összefüggő részletben (XVI. 14–39¹ és 56–64) számol be a konfliktusról. A két beszámoló azonban jelentősen eltér – mind részletességét, mind fókuszát tekintve. Ennek bemutatásához érdemes röviden összefoglalni, hogy mit is tudunk meg Diodóros munkájából:

357/356: a szent háború kitörése, az ezzel foglalkozó történetírók műveinek rövid ismertetése (14.);

356/355: nincs információ;

355/354: a szent háború előzményei, Philomélos fellépése (23.), titkos szövetség Spártával, Delphoi elfoglalása, a lokrisiak veresége (24.). Boiót döntés a háborúról, Philomélos lokrisi hadjárata (25.), exkurzus a delphoi jósda megalapításáról (26.); Philomélos jóslatkérése, követségek Hellas-szerte, a fontosabb városok állásfoglalása: Athén és Spárta Phókis odalán; Thébai és Lokris Delphoi mellett (27.);

354/353: lokrisi vereség a Phaidriades szikláknál; a boiótok és az *amphiktyonia* döntése a háborúról (28.). Az előzmények újbóli – és részletesebb – bemutatása, a szembenálló felek tételes felsorolása (29.); phókisi győzelem a lokrisiak, boiótok és thessaliaiak felett (30.). Philomélos veresége és halála, Onomarchos veszi át a vezetést (31.);

353/352: a boiótok lezártak tekintik a háborút, Onomarchos azonban harcra készül (32.), Onomarchos sikerei, Thronion és Orchomenos elfoglalása (33.), Philippos Thessaliában, Phayllost legyőzi, de vereséget szenved Onomarchostól. Utóbbi elfoglalja Koróneiót, segítséget nyújt a pherai Lykophrónnak Philipposzal szemben, végül vereséget szenved Philippostól, és meghal (35). Phayllos veszi át a vezetést (34.);

352/351: Philippos megszerzi Pherait, Phayllos vereségei a boiótokkal szemben (37.); Athén megakadályozza, hogy Philippos megszerezze a Thermopylai-szorost; némi visszatekintés után Phayllos lokrisi sikerei, majd veresége és halála. Phalaikos veszi át a vezetést, vereségek a boiótokkal szemben (38.), a boiótok komoly pusztítást visznek végbe Phókis területén (39.);

...

347/346: vereségek a boiótoktól, Phalaikos leváltása – exkurzus a kincsekről, a sikkasztásról (56.), Athén és Spárta is részesei a bűnnek, még ha közvetten is (57.). Boiótiában a phókisiak kezén van Orchomenos, Koróneia és Korsiai; a boiótok segítséget kérnek Philippostól, phókisi vereség Abainál, a templom leégése (58.);

346/345: a boiótok és a phókisiak kimerülnek, újra Phalaikos az élen, de Philippos megjelenik, így Phalaikos békét kér és zsoldosaival a Peloponnésosra megy, Phókis megadja magát (59.), a phókisiak megbüntetése az *amphiktyonia* által (Philippos, Thessalia, Boiótia, 60.), a templomrablók sorsa és az istenektől származó büntetések (61–64.).

A fentiekből világosan látszik, hogy bár az első rész bemutatásában is vannak hiányosságok,² mégis egy többé-kevésbé koherens eseménytörténeti beszámolót kapunk, amelyet leginkább csak az esetleges duplumok zavarnak meg. Ezzel szemben a 351/350–348/347-es *archóni* évek történetének bemutatásakor nem értesülünk sem-

miről a háborúval kapcsolatban,³ amikor pedig Diodóros újra felveszi a fonalat, az elbeszélés inkább anekdotikus jellegűvé válik, és a hangsúlyt a templomrablás morális megítélése és a vétkesek megbűnhődése kapja. A háború lezárásával kapcsolatban pedig még az ún. philokratési békét sem említi, nem is beszélve az ezzel kapcsolatos diplomáciai manőverekről (bevegyék-e a phókisiakat a békébe vagy sem stb.).⁴

Mi is történhetett tehát 351 és 347 között? A 351/350-es *archóni* évben Diodóros 40, 2 szerint semmi érdemleges nem történik. Az 56, 1–2 viszont valószínűleg korábbi eseményekre is utal (Diodórosnál gyakran előfordul, hogy amikor újra felveszi valahol a fonalat vagy új esemény bemutatását kezdi el, akkor külön jelzés nélkül is az adott *archóni* évet megelőző előzményekről is említést tesz).⁵ Ennek megfelelően a következő eseményekkel számolhatunk a Diodórosnál kimaradt években: a konfliktust a boiót-phókisi harcok jellemezték, mivel Philippos északon tevékenykedett (Chalkidiké, Mékyberna, Toróné, de főleg Olynthos környékén).⁶ Buckler⁷ is felhívja a figyelmet arra, hogy bár Diodóros ezekben az években nem említi a harmadik szent háborút, ennek ellenére nem szünetelnek a hadi

események. Rekonstrukciója alapján 349-ben, mivel Thébai – és Phókis is⁸ – kezd anyagilag és katonailag is kimerülni, 300 *talantont* kap a perzsa uralkodótól (Diod. 40, 1–2), a thébaiak pedig cserébe katonai segítséget küldenek az egyiptomi hadjáráthoz (pl. 44, 2; 46, 8). Ez értelemszerűen a phókisiak ellen bevethető otthoni sereg meggyengülését is jelenti. A perzsák egyiptomi kudarca után ezek az egységek azonban felszabadulnak, így bevethetőek Phókis ellen, ennek köszönhetően a thébaiak elfoglalják Hyampolist (Diodórosnál Hya 56, 1-ben). Phalaikosnak ugyanakkor sikerül több boiótiai várost (Koróneia, Tilphós[s]aion, Chorsiai, Orchomenos) is elfoglalnia. A városok megszerzésével az a célja, hogy a felvonulási útvonalakat biztosítsa saját hadjárata, illetve az ellenség támadása esetén is. 349 végére így akár a háború győztes befejezésére is reménye lehet.

348-ban a thébaiak sikeres támadást vezetnek Phókis ellen, elkerülve a megerősített városokat (valószínűleg ide tartozik a gabona elpusztítása 56, 2-ben), a phókisi ellentámadás viszont komoly vereséget mér a visszavonuló thébaiakra a Hédyleion hegyénél.⁹ Diodóros itt veszi fel újra az események elbeszélését.

Jegyzetek

- 1 Ehhez és az ezzel kapcsolatos legfontosabb kronológiai kérdésekhez lásd Illés 2022, az egész háborút egy készülő tanulmányomban fogom részletesen elemezni. A jelen tanulmány a második rész fordítását tartalmazza részletes jegyzetekkel. Az évszámok mindig Kr. e. értendők. Amennyiben a Diodóros hivatkozásnál nem szerepel a könyv, a számok mindig a XVI. könyvre vonatkoznak. Az antik forrásokra az OLD és a LSJ rövidítései szerint hivatkozom. A fordítás jegyzeteinek elkészítésében nagy segítségemre volt Sherman 1952 és Veh–Frigo 2007.
- 2 Például a háború kitéréséről már a 357/356-os *archóni* évben értesülünk, a 356/355-ös *archóni* évben nem történik semmi, s majd csak a 355/354-es *archóni* évben kezdődik a tényleges beszámoló.
- 3 Az egyetlen kivétel a 351/350-es *archóni* évvel kapcsolatban tett megjegyzés (40, 2): „A boiótok és a phókisiak távolról csatáoztak és betörték egymás területére, de semmi említésre méltó esemény nem történt ebben az évben.”
- 4 A témához magyarul lásd Seres 2019, 70–76.
- 5 Lásd pl. a szent háború előzményeinek a bemutatásakor a 23. és 29. *caputban* a 355/354-es és 354/353-as *archóni* évben a Kadmeia 382-es elfoglalását.
- 6 Diod. 52, 9; 53.
- 7 Buckler 1989, 99–111, hasonlóan Buckler 2003 *passim*.
- 8 D. III. 8.
- 9 A thébai kézen lévő boiótiai városokhoz és Hédyleionhoz a fontosabb források: D. XIX. 141: a thébaiak Philippos segítségével visszakapják Orchmenost, Koróneiat, Korsiát (sic!), Tilphósaiont; XIX. 148: phókisi sikerek a thébaiakkal szemben: az övék Orchomenos, Koróneia és Tilphósaion; elvágva a thébaiak neóni helyőrsége; Hédyleion hegyén 270 thébait ölnek meg, majd *troipaiont* emelnek.

Bibliográfia

- Broughton, T. R. S. 1951. *The Magistrates of the Roman Republic I*. New York.
- Brunt, P. A. 1989. *Arrian in Two Volumes I*. London.
- Buckler, J. 1989. *Philip II and the Sacred War*. Leiden.
- Buckler, J. 2003. *Aegean Greece in the Fourth Century BC*. Leiden–Boston.
- Cartledge, P. – Spawforth, A. 2002. *Hellenistic and Roman Sparta. A Tale of Two Cities*. London – New York.
- Develin, R. 1989. *Athenian Officials 684–321 B.C.* Cambridge.
- FdD III/5 = Bourguet, É. 1923. *Fouilles de Delphes Tome III (Épigraphie) Fascicule V (Les comptes du IVe siècle)*. Párizs.
- Illés I. Á. 2020. „Philippos halála Diodórosnál (Diod. XVI. 91–94)”: *Ókor* 19/3, 99–107.
- Illés I. Á. 2022. „Diodóros és a harmadik szent háború I.”: *Ókor* 21/1, 97–109.
- Seres D. 2019. „Démostenész: A békéről (Dem. 5)”: *Ókor* 18/1, 70–76.
- Sherman, Ch. L. 1952. *Diodorus of Sicily VII. Books XV.20–XVI.65*. Cambridge–London.
- Stylianou, P. J. 1998. *A Historical Commentary on Diodorus Siculus Book 15*. Oxford.
- Tod, M. N. 1948. *A Selection of Greek Historical Inscriptions vol. II. From 403 to 323 B.C.* Oxford.
- Veh, O. – Frigo, Th. 2007. *Diodoros: Griechische Weltgeschichte Buch XVI*. Stuttgart.

FORDÍTÁS

[XVI. 56, 1] Mikor Athénban Themistoklés volt az *archón*, Rómában a *consuli* hatalmat Gaius Cornelius és Marcus Popilius kapta meg.¹ Az ő idejükben a boiótok Phókis területének jelentős részét feldúlták, majd egy Hya nevű város² közelében legyőzték ellenfeleiket, s körülbelül hetvenet megöltek közülük. [2] Ez követően a boiótok Koróneia mellett csaptak össze a phókisiakkal, de vereséget szenvedtek, és sok embert veszítettek. Miután a phókisiak néhány jelentős várost elfoglaltak Boiótiában, a boiótok újra támadást intéztek ellenük, és elpusztították a gabonát, amelyet az ellenség a földekről begyűjtött, de visszavonulás közben ismét vereséget szenvedtek. [3] Ezekkel egy időben a phókisiak hadvezérért, Phalaikost³ azzal vádolták meg, hogy a szent kincsekből sokat ellopott, ezért megfosztották a hatalmától, s helyette három hadvezért⁴ választottak: Deinokratést, Kalliaszt és Sóphanést. Majd nyomozás indult a szent kincsek után, és a phókisiak el akarták számoltatni (a kincsek) kezelőit: ezeket elsősorban Philón intézte.⁵ [4] Mivel pedig nem tudott elszámolni a kincsekkel, elítélték, és miután a *stratégosok* parancsára megkínózták, elárulta azokat, akik részt vettek a lopásban. Ő maga a kegyetlen kínzások következtében istentelenségéhez méltó módon fejezte be életét. [5] A többi sikkasztót pedig, bár a lopásból még megmaradt kincseket visszaadták, mint templomrablókat mind kivégezték. A korábbi *stratégosok* közül az első, Philomélos távol tartotta magát az istennek szánt felajánlásoktól,⁶ a má-

sodik viszont, név szerint Onomarchos, Philomélos testvére⁷ sokat költött az isten vagyonából, ahogy a harmadik, Phayllos, Onomarchos testvére is, aki hadvezérként a felajánlásokból sok pénzt veretett, hogy ki tudja fizetni a zsoldosokat.⁸ [6] Kroisos,⁹ a lydők királya által felajánlott arany téglákból, amelyek egyenként két *talanton* értékűek voltak, 120 darabot pénzzé veretett, s ugyanígy tett 360, egyenként két *mina* értékű aranyedénnyel, egy arany oroszlánal és egy asszonyszoborral is, melyeknek összértéke 30 *talanton* arany volt. Így az összes pénzzé vert arany ezüstpénzre átszámolva négyezer *talanton* tett ki. A Kroisos és a többiek által felajánlott aranytárgyakból (*anathéma*) a *stratégosok* összesen több mint hatezer *talanton*nyi értéket fizettek ki, ha ehhez hozzászámítjuk az arany felajánlásokat (*anathéma*), akkor pedig tízezernél is több *talanton* értékűet. [7] Néhány történetíró szerint az elrabolt kincsek értéke legalább akkora volt, mint amennyit Nagy Sándor szerzett a perzsa kincstárakból.¹⁰ Phalaikos hadvezértársai még a templomot is elkezdték felásni, mert valaki azt állította, hogy egy arannyal és ezüsttel teli kincstár van benne. Nagy buzgóságukban még az oltár és a *tripus*¹¹ körüli területet is felásták. Az pedig, aki erről a kincstárról beszélt nekik, a legkiválóbb és legrégebb költőt, Homéroszt hozta fel bizonyítékként, aki így ír:

„még az sem,¹² melyet nyilazó nagy Phoibos Apollón kőküszöbével zár, sziklás Pythónak ölében.”¹³

- Themistoklés 347/346-ban volt *archón* (Develin 1989, 318), L. Cornelius Scipio és M. Popilius Laenas 350-ben voltak *consulok* (Broughton 1951, 127.).
- Minden bizonnyal Hyampolis, a Phókisból Thessaliába és Boiótiába vezető út bejáratánál egy szűk völgygel. Stratégiai jelentőségét jelzi, hogy már a görög-perzsa háborúk előtt is phókisi-thessaliali összecsapás helyszíne volt (Hérodotos elbeszélése szerint [VIII. 28] a phókisiak üres amphorákat ástak el, és a rohamozó thessaliali lovasság alatt ezek összetörték, így a föld beszakadt a lovasság alatt, megszerezve a phókisiaknak a győzelmet).
- Elképzelhető, hogy Phalaikos leváltása csak később történt, mivel ezt megelőzően a phókisi sikerekről olvashatunk, s a katonai vezetővel szembeni fellépés inkább egy kudarc után lenne logikus, esetleg az abai vereséget követően (58, 4). Phalaikos az 59, 2-ben már ismét a phókisiak élén áll.
- Úgy tűnik, inkább Phalaikos és elődeinek egyeduralma volt a rendhagyó, s a három fős *stratégos*-testület a bevett szokás Phókisban, mivel Plutarchos (*mor.* 224c) Daiphantosról mint harmadik vezetőről (*archón*) beszél, és Pausaniasnál is (X. 1, 8) három *stratégos*ról olvashatunk.
- Nem egyértelmű a görög szövegben, hogy Philón az elszámoltatásokat intézte vagy a kincsek elikkasztását, a továbbiak miatt az utóbbi a valószínűbb.
- Philomélos kincsekhez való viszonya nem következetes Diodórosnál: 24, 5 és 27, 3–4: megígéri, hogy nem nyúl a kincsekhez, illetve elszámol velük; 28, 2: a pénzhány ellenére tartózkodik a felajánlásoktól; 30, 1 (implicit módon a 32, 1 és 61 is): mégis kifosztja a szentélyt; végül 56, 5: Philomélos a többiekkel ellentétben nem nyúlt a kincsekhez.
- Onomarchos a 61, 2-ben is Philomélos testvéreként szerepel, de Paus. X. 2, 2 szerint Philomélos apja Theotimos, Arist. *Pol.* 1304a szerint pedig Onomarchos apja Euthykratés. A *communis opinio*

- szerint Diodóros téved, Philomélos és Onomarchos nem voltak testvérek. A tévedést elősegíthette, hogy Onomarchos és hadvezértársa, majd utódja (35, 1; 36, 1), Phayllos viszont valóban testvérek (Diod. 56, 5).
- Onomarchos és Phayllos mint templomrablók: 33, 2; 36, 1; 37, 2 és 4; 61, 3.
 - Kroisos mesésen gazdag ajándékairól és jó viszonyáról a delphoiakkal már Hérodotos is beszámol (Hdt. I. 50–51; 92). Az itt szereplő, Athéné Pronoiának felajánlott aranypajzsot Paus. X. 8, 7 szerint Philomélos rabolta el, de rajta kívül is többen utalnak ezekre az ajándékokra, vö. például Plut. *mor.* 401e-f; Diod. IX. 10, 6. Pausanias idejére (X. 16, 1) semmi sem maradt a lyd királyok ajándékaiból, csak Alyattés vegyítőedényének talpzata (Hdt. I. 25), bár ez nem kizárólag a phókisiak felelőssége, Strabón (IX. 3, 8) tud a szentély korábbi kifosztásáról is.
 - Ha áttekintjük a perzsa zsákmányról szóló beszámolókat (ehhez lásd Brunt 1989, Appendix X.3), akkor kiderül, hogy ez a több mint tízezer *talanton* valójában meg sem közelíti azt az összeget: Arbéla: Diod. 17.64.3: 3000 ezüst *talanton*; Curt. V. 1, 10: 4000 *talanton*. Babylón: Arr. III. 16, 3; Curt. V. 1, 23 (pontos adatok nélkül); Susa: Arr. III. 16, 7 / Curt. V. 2, 11: 50 000; Diod. XVII. 66, 1: 40 000 + 9 000; Plut. *Alex.* 66, 1 / Iust. XI. 14, 9: 40 000; Strab. XV. 3, 9: 40 vagy 50 000; Persepolis: Arr. III. 18, 10 (pontos adat nélkül); Diod. XVII. 71, 1 / Curt. V. 6, 9: 120 000 (Curt. V. 6, 10: Pasargadaiban még 6000); Plut. *Alex.* 37. 2: annyi, mint Susában (40 000). Strab. XV. 3, 9 / Diod. XVII. 80, 3: mindent Ekbatanába hordanak össze: 180 000 (csak a *talanton*ban megadott adatokat tüntettem fel, a többi kincs, ruhanemű stb. még ezen felül van).
 - Háromlábú szék, amelyen ülve a Pythia jósolt.
 - Ti. a megelőző sorokban említett kincs.
 - Hom. *Il.* IX. 404–405, ford. Devecseri Gábor.

[8] Mikor a katonák nekiálltak felásni a földet a *tripus* körül, nagy földrengések támadtak, s ez megrémítette a phókisiakat. Mivel pedig nyilvánvaló volt, hogy ezzel az istenek a templomrablók büntetését jelzik előre, felhagytak a dologgal. E törvénytelenység vezére, az előbb említett Philón gyorsan és az istenhez illő módon lakolt meg.

[57, 1] A szent kincsek elpusztításának egész vádjá a phókisiakra hullott vissza, annak ellenére, hogy e döntésben az athéniak és a lakedaimóniak¹⁴ is részt vettek, tudniillik a phókisiak szövetségesei voltak, és jóval több pénzt kaptak zsoldra, mint amennyit a katonák létszáma indokolt volna. [2] Az athéniak ekkor ugyanúgy vétkeztek az isten ellen, ahogyan nem sokkal a delphoi eseményeket megelőzően is.¹⁵ Amikor ugyanis Dionysios,¹⁶ a syrakusai uralkodó aranyból és elefántcsontból készült istenszobrokat küldött Olympiába és Delphoiba, Iphikratés tengeri haderejével éppen Korkyránál időzött és véletlenül rábukkant az ajándékokat szállító hajókra. Miután ezeket elfogta, üzenetet küldött az athéni népnek, megkérdezve, hogy mit tegyen. Az athéniak megparancsolták neki, hogy ne ártsa magát az istenek dolgaiba, de ügyeljen rá, hogy a katonáit ellássa. [3] Iphikratés pedig engedelmeskedve hazája utasításának zsákmányként eladta az istenek ékességeit.¹⁷ Erre a *tyrannos* haragra lobbant az athéniak iránt, és a következő levelet írta nekik:

„Dionysios az athéniak tanácsának és népének. Nem illő azt írnom, hogy menjen jól a sorotok, mivel tengeren és vízen is szentségtörő módon kifosztjátok az isteneket, és az általunk az

isteneknek felajánlásul küldött istenszobrokat elragadtátok és pénzzé tettétek, ráadásul a legnagyobb istenekkel, a delphoi Apollónnal és az olympiai Zeusszal szemben követettek el istentelenséget.” [4] Az athéniak tehát ezeket követték el az istenséggel szemben, annak ellenére, hogy azzal dicsekedtek, Apollón az ő atyai és nemző istenük.¹⁸ A lakedaimóniaknak pedig, bár Delphoiban kapták azt a jóslatot, amelynek segítségével mindenki által csodált államot alapítottak,¹⁹ és a legfontosabb ügyekben akkor és most is kikérték az isten véleményét, mégis volt bátorságuk a templomrablókkal együtt részt venni a törvénytelenységben.

[58, 1] Boiótiában a phókisiaknak három megerődített városuk volt:²⁰ Orchomenos, Koróneia és Korsiai, ezekből kiindulva vezettek hadjáratot a boiótok ellen. Mivel rengeteg zsoldosuk volt, feldúlták a vidéket, és mind a rajtaütések, mind a szabályos összecsapások során felülkerekedtek a helyieken. [2] A boiótokat szorongatta a háború: sok katonát veszítettek és pénzüik sem volt, így követeket küldtek Philipposhoz, hogy segítséget kérjenek tőle.²¹ [3] A király örömmel látta megalázkodásukat, de csak kevés katonát küldött nekik, mivel kisebbíteni akarta a boiótok leuktrai csata miatti önbizalmát²² – arra azért ügyelt, nehogy úgy tűnjön, hogy eltúri a jósda kifosztását. [4] Miközben a phókisiak erődöt építettek az Abai nevű hely környékén, ahol volt egy Apollón szentély, a boiótok rájuk támadtak. Erre egy részük szétszóródva tüstént a közeli városokba menekült, a többiek pedig Apollón templomába, s közülük mintegy ötszázan meghaltak. [5] Sok más istenektől származó

14 Athén és Spárta – utóbbi motivációinak részletes bemutatásával – több helyen is szerepel mint a phókisiak támogatója (24; 27, 5; 29; 35, 5; 37, 2–4; 38, 2; 59, 1; 63, 1; 64, 1). A városok vezetőinek megvesztegetéséről általában lásd még 33, 2. Paus. III. 10, 3 szerint sokan magánemberként is a phókisiak zsoldjába álltak a thébaiak ellen, Spárta és Athén pedig hivatalosan is támogatta Phókist. A phókisiak nemcsak Archidamost, a spártai királyt, de a feleségét is megvesztegették (Theopomposra hivatkozva). Iust. VIII. 2, 8–12 az athéniak Thermopylai szerepe kapcsán hasonlítja össze ezt az eseményt a perzsák elleni harccal, kiemelve, hogy utóbbi esetben igaz ügyért küzdöttek, előbbiben viszont nem, sőt szentségtörőket vettek védelmükbe.

15 Valószínűleg a Diod. XV. 47, 7-ben (374/373) is bemutatott esetről lehet szó: Korkyránál az athéni Iphikratés és Timotheus szembe találja magát Dionysios, syrakusai *tyrannos* hajóival, amelyek éppen a spártaiaknak visznek segítséget, ezért kilenc hajót elfognak, legénységüket eladják, s ebből 60 *talanton* folyik be. Xen. *hell.* VI. 2, 33–36: összesen 10 hajó volt, az összes fogságba került; váltságdíjért elengedik a legénységet, kivéve a vezért, Krinipost, aki öngyilkos lett. Polyen. III. 9, 55: Iphikratés 11-ből 10 hajót elfog. Az idézett források nem térnek ki az isteneknek szánt ajándékok ellopására.

16 Itteni istenfélő szerepeltetésével ellentétben Dionysios Diodóros egyéb helyei alapján is nagy templomrabló hírében állt. Diod. XV. 13, 1 (385k.) szerint Dionysios meg akarja hódítani az Adriát, elfoglalni Épeiros, hogy kifosztassa Delphoit. Ez valószínűleg túlzás, vö. Stylianou 1988 *ad loc.* Diod. XIV. 3: 60 *triérés*szel hadjáratot vezet Etruriába névleg kalózkodás ellen, valójában azonban templomokat akar kifosztani (Agyllé ~ Pyrgi). Egyéb források is ezt támasztják alá: Cic. *nat. deor.* III. 83–84: gúnyolódva fosztja ki a szentélyeket, mondván, hogy az istenszobor aranyköpenye nyáron nehéz, télen hideg, ezért gyapjúra cseréli; Aesculapius aranszakállja nem illik egy ifjúhoz, elviszi; az összes templomból

az ezüstsztalokat; arany szobrokat, tálakat és koszorúkat szintén elviszi; Aelian. *var.* I, 20: az összes syrakusai templomot kifosztja, a Zeus szobor ruháját és ékszereit is elviszi 85 *talanton* értékben; Apollón szoborról az arany hajfűrtöket; Etruriából Apollón és Leukothea összes kincseit stb.

17 A bevett athéni gyakorlatnak megfelelően a „nép” nem vállalja a felelősséget, azt a hadvezérre hárítja át.

18 Vö. Plat. *Euthyd.* 302d: Ión származása miatt Apollón a családi istenük; Eurip. *Ión* 61–75: Apollónnak és Kreusának, Erechtheus attikai király lányának a fia Ión. Hdt. VII. 49 szerint az iónok róla kapják a nevüket (itt Xuthos az apja), ugyanígy Hdt. VIII. 44, ráadásul ión négy fia az eredeti négy attikai törzs (*phylé*) névadó hősére (Hdt. V. 66).

19 Az ókori hagyomány szerint a spártai Lykurgos egy delphoi jóslatban kapta meg a spártai „alkotmányt”, lásd Hdt. I. 65; Paus. III. 2, 4 (Delphoi sugalmazása vagy krétai minta); Plut. *Lyk.* 5–6; Diod. I. 94, 1; VII. 12.

20 Lásd fent a bevezetést.

21 Vö. D. XVIII. 19, valószínűleg ekkor jön létre a szövetség a boiótok és Philippos között (korábban Philippos elsősorban Thessalia érdekében avatkozik bele a konfliktusba), bár egyes források ezt korábbra helyezik (Paus. X. 2, 5: már Onomarchos halála előtt), ugyanakkor a 351-ben keletkezett D. IV. 48 szerint van olyan szóbeszéd, hogy Philippos Spártával szövetkezik a thébaiak ellen.

22 A thébaiaknak a leuktrai csata utáni túlzott elbizakodottsága szinte toposzá vált, győzelmükben nem mértéktartóak, azt rosszul használják fel, túl merész terveket szőnek: Isokr. V. 53–55: meg akarják szerezni a Peloponnésost, Thessaliát, Megarát, Attikát, Euboiát, Byzantiont; D. XVIII. 18; Aeschin. III. 133 (elmezavar és esztelenség); Diod. XV. 88, 4: Epameinondas halála után a thébai vezérek esztelensége miatt jutnak rabszolgasorba és pusztulásra. Még 335-ben is a leuktrai győzelmükkel buzdítják egymást Nagy Sándor ellen (Diod. XVII. 10, 6).

büntetés is érte a phókisiakat ebben az időben, melyek közül a leginkább figyelemre méltó a következő eset. A templomba menekülők ugyanis azt gondolták, hogy az isten segítségével megmenekülhetnek, de éppen ellenkezőleg, valami isteni szándék révén a templomrablók büntetésében részesültek: [6] a templom mellett ugyanis sok szalma volt felhalmozva, a menekülők pedig sátraikban égve hagyták a tüzet. Ettől a szalma lángra kapott, s csodálatos módon olyan nagy tűz lobbant fel, hogy maga a templom is leégett, a templomba menekült phókisiak pedig élve elhamvadtak. Úgy látszott, hogy az istenség a templomrablóknak nem adta meg az oltalomkérésből fakadó biztonságot.²³

[59, 1] Mikor Athénban Archias volt az *archón*, a rómaiak Marcus Aemiliust és Titus Quinctiust tették *consullá*.²⁴ Az ő idejükben ért véget a tíz évig tartó phókisi háború, mégpedig a következő módon:²⁵ a boiótok és a phókisiak is nehéz helyzetbe kerültek a hosszú háború miatt, ezért a phókisiak követeket küldtek Lakედaimónba, hogy segítséget kérjenek. A spártaiak erre ezer hoplitát küldtek Archidamos, a király vezetésével.²⁶ [2] Hozzájuk hasonlóan a boiótok is követeket küldtek Philipposhoz a szövetség ügyében, s Philippos a thessaliaiakat maga mellé véve nagy haderővel megérkezett Lokrisba. A phókisiak ismét Phalaikost állították a sereg élére, akinek rengeteg zsoldosa volt. Amikor Philippos utolérte, azt tervezte, hogy egyetlen összecsapással dönti el a háborút. Phalaikos ekkor

Nikaiában²⁷ időzött, és úgy ítélte meg, hogy nem méltó ellene a királynak, ezért követeket küldött hozzá a fegyverszünet ügyében. [3] Megállapodtak, hogy Phalaikos a katonáival oda mehet, ahova csak akar, így Phalaikos mintegy nyolcezer zsoldosával²⁸ együtt a fegyverszünet oltalmában a Peloponnésosra vonult. A phókisiak, mivel terveik füstbe mentek, megadták magukat Philipposnak. [4] A király pedig, miután – bár nem is remélte – csata nélkül vetett véget a szent háborúnak, tanácskozást tartott a boiótokkal és a thessaliaiakkal. Úgy határozott, hogy összehívja az *amphiktyónok* gyűlését, és az összes ügyben rájuk bízta a döntést.

[60, 1] A tanácsstagok úgy határoztak,²⁹ hogy Philippost és utódait felveszik az *amphiktyoniába*, és megadják nekik azt a két szavazatot, amelyek korábban a háborúban legyőzött phókisiaké voltak. Hogy a phókisiak oldalán álló három város³⁰ falait lerombolják. Hogy a phókisiak egyáltalán ne vehessenek részt a szentély és az *amphiktyonia* ügyeiben. Hogy ne lehessen se lovuk, se fegyverük egészen addig, amíg az elrabolt vagyont vissza nem fizetik az istennek. Hogy a phókisiak és a templomrablásban résztvevők közül mindazok, akik elmenekültek,³¹ átkozottak és bárhol szabadon elfoghatók legyenek.³² [2] Hogy a phókisiak összes városát³³ rombolják le, és a lakosokat költöztessék falvakba, amelyek közül egyikben sem lehet ötvennél több ház,³⁴ és amelyek nem lehetnek egy *stadion*nál közelebb egymáshoz. Hogy a phókisiak tartsák meg

23 Paus. X. 35, 3 szerint nem isteni igazságszolgáltatásról van szó, hanem a boiótok gyűjtik rá a templomot a bemenekült phókisiakra.

24 Archias 346/345-ben volt *archón* (Develin 1989, 322), de 349-ben – amely év az eddigiek alapján következne – valójában L. Furius Camillus és Ap. Claudius Crassus voltak a *consulok* (Broughton 1951, 128).

25 A háború időtartamához lásd 14, 3; 23, 1. Aeschin. II. 131–132 szerint a phókisiak kudarcának okai – itt magát mentegeti, ti. hogy nem ő volt az, aki Philipposzal összejátszva a phókisiak pusztulását okozta –: 1) Tyché; 2) a tíz éves háború és a pénz elfogyása; 3) belső ellentétek; 4) Phalaikos rövidlátása. (A továbbiakban [132–134] az Athén és Phókis közötti tárgyalásokat mutatja be röviden: a phókisiak segítségért jöttek az athéniakhoz, cserébe megígérik Halponos, Thronion és Nikaia átadását – ezek ellenőrzik a Thermopylai-szorost. Athéni határozat: a phókisiak adják át ezeket a helyeket Proxenosnak; 50 hajót és hadsereget küldenek ki. A *tyrannosok* – hadvezérek – azonban nem adják át a fenti helyeket Proxenosnak, hanem bebörtönözik a phókisi követeket, akik felajánlották a városok átadását. A fentiek legészserűbb magyarázata, hogy a követeket Phalaikos hatalomból való ideiglenes eltávolítása idején küldték a phókisiak, mire viszont megérkeznek az athéniak, már újra Phalaikosé a hatalom.) Diodóros nem számol be az Athén és Philippos között megkötött philokratési békéről, amely lényegében kiszolgáltatta Philipposnak a phókisiakat, újabban magyarul lásd Seres 2019.

26 III. Archidamos (uralk. 361–338), Paus. III. 10, 3 meglehetősen negatívan mutatja be Archidamost, ugyanakkor a III. 10, 4 szerint ő volt az, aki annak idején megakadályozta, hogy a phókisiak lerombolják Delphoít, megölve a férfiakat és rabszolgáskorba vetve a nőket és gyermekeket.

27 A Thermopylai-szoros ellenőrzése miatt fontos város.

28 D. XIX. 230 szerint 10 000 gyalogosa és 1000 lovasa van, akik még nem estek Philippos fogságába.

29 A békefeltételekről, vagy inkább békedikáltumról Paus. X. 3, 1–3 is beszámol: az összes phókisi várost lerombolják (nevesíti is őket:

Lilaia, Hyampolis, Antikyra, Parapotamoi, Panopeus, Daulis, Eróchos, Chadara, Amphikleia, Neón, Tithrónion, Dryma, Elateia, Trachis, Medeón, Echedameia, Ambrossos, Ledón, Phlygonion, Stiris), lakosságukat falvakba telepítik szét, kivéve Abai esetében, amelyet megkímélnek (Pausanias szerint azért, mert nem vettek részt a fosztogatásban; elképzelhető azonban, hogy az ott található – bár a háború folyamán leégett – Apollón szentély miatt. A szentélyhez lásd már Hdt. I. 46, VIII. 27; 33 [a perzsák felégetik], a szentély és történetének rövid bemutatása: Paus. X. 35, 1–4). A phókisiakat kizárják a szentélyből, nem jelenhetnek meg a pánhellén gyűléseken; az *amphiktyonia*-beli szavazati jogukat a makedónok kapják. Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy a széttelepített phókisiak az athéniak és a thébaiak segítségével még a 338-as chairóneiai csata előtt visszatelepülnek a városokba. Paus. X. 8, 2 megerősíti az *amphiktyoniából* való kizárásukat – a spártaiakkal együtt.

30 E három város a phókisiak kezére került három boiótiai város lehet: Orchomenos, Koróneia és Korsiai (vö. 56, 2; 58, 1; D. V, 21–22; XIX, 325; Aeschin. II. 141). Ennek megfelelően lett a fordítás a „Phókisban lévő” helyett inkább a „phókisiak odalán álló” (vö. 60, 2, ahol az összes phókisi várost lerombolják, nemcsak a falakat). A falak lerombolásának célja az lehetett, hogy a phókisiak a későbbiekben ne használhassák bázisként ezeket a városokat, ha sikerülne is elfoglalni ezeket.

31 Mivel Phalaikos tárgyalások útján ment maradék seregével a Peloponnésosra (59, 3), nem világos, hogy ebbe ő és zsoldosai is beletartoznak-e, vagy csak a többiek. Hogy a rendelkezést nem mindenki tartotta be, arra utal D. V. 19, mikor a phókisi menekültek (*phygades*) athéniak általi megmentéséről beszél.

32 Aeschin. II. 142 szerint az oitaikak – rituális büntetésként – az összes felnőtt phókisit le akarják vetni a sziklákról, Aischinés lép közbe, így Phalaikos élve távozhat, és nem büntetik meg az ártatlanokat.

33 Ehhez lásd a fenti Pausanias helyet a 29. jegyzetben.

34 Esetleg család (*oikia*).

a földjüket, de évente fizessenek az istennek hatvan *talanton* adót,³⁵ amíg vissza nem fizetik a templomrablás során elkobzott vagyont. Hogy a pythói játékokat Philippos rendezze a boiótokkal és a thessalialiakkal együtt,³⁶ mivel a korinthesiak³⁷ a phókisiakkal együtt részt vettek az istenséggel szembeni törvénytelenységben. [3] Hogy az *amphiktyónok* és Philippos a phókisiak és a zsoldosok fegyvereit verjék szét a sziklákon, a maradékot égezzék el, a lovakat pedig adják el. A fentiek szerint rendezték el az *amphiktyónok* a jóshely felügyeletével kapcsolatos ügyeket és az összes többi olyan dolgot, ami az istenek tiszteletére, a görögök közös békéjére és egyetértésére vonatkozott. [4] Ezek után Philippos segített az *amphiktyónok* határozatainak a végrehajtásában, és mindenkivel barátságosan viselkedett, majd Makedoniába ment. Így nemcsak kegyessége és hadvezéri képességei révén szerzett hírnevet, hanem jövődő nagyságát is nagy mértékben előkészítette. [5] Arra vágyott, hogy Hellas teljhatalmú hadvezére legyen és háborút viseljen a perzsák ellen,³⁸ ami be is következett.³⁹ De ezeket a megfelelő időben fogom részletesen leírni, most azonban visszatérek a történeti események folyamatos elbeszéléséhez.

35 Tod 172 (= FdD III/5, Nr. 14) tanúsága szerint félévente fizetnek 30 *talantont*, majd a 330-as évek legelejétől évi 10 *talantont*. Az 56, 6 szerint több, mint 10000 *talantont* raboltak el a templomból, így évi hatvan *talanton*nal számolva 167 év alatt tudták volna visszafizetni.

36 Vö. D. V. 22, IX. 32, XIX. 128 (Philippos és a thébaiak rendezik).

37 Nem világos, hogy hogyan kerülnek ide a korinthesiak, elvileg a 29, 1 fogalmazásába (phókisiakkal szövetséges peloponnésosi államok) belefér Korinthos is, ugyanakkor nem értesülünk arról az irodalmi forrásokból, hogy Korinthos a phókisiak oldalán harcolt volna a háborúban, ráadásul a korinthesiak az isthmosi, nem pedig a pythói játékok szervezésében vettek részt, így nincs értelme kizárni őket az utóbbiból. A kérdés megoldását nehezíti, hogy ellentmondóak a forrásaink, a feliratos anyagból ugyanis a fentiek ellenére értesülünk arról, hogy a phókisi uralom alatt Korinthosból is érkeztek *naopoiosok* (FdD III/5, Nr. 19: 35, 53, 60 sorok), azaz Korinthosnak szorosabb kapcsolatai voltak Phókisszal, és Phalaikost is Korinthosban találjuk (61, 4), ezzel szemben Plut. *Tim.* 3, 1 szerint ez idő tájt Korinthos békében és nyugalomban él a harcok ellenére. A kiadók többnyire *lacunát* tételeznek fel.

38 Philippos mint egész Hellas vezetője jelenik meg a 64, 3-ban is, majd a Korinthesi Szövetség megalakulásával kapcsolatban 89, 1-ben; a perzsák elleni hadjárat pedig a 91, 1–2-ben is szerepel. Egy pánhellén keleti hadjárat vezető szerepét már Isokratés felajánlotta a királynak 346-ban (vö. or. V. 16: Philippos álljon a görögök élére és vezesse őket a barbárok ellen; V. 119–123: óriási dicsőség, ha elfoglalja az egész perzsa birodalmat, de már az is, ha csak Kis-Ázsiát [*apo Kilikias mechri Sinopés*]; ugyanez a javaslat: II. 11 [testvérharc helyett barbárok elleni küzdelem, és III. 2–3]). Nem tudjuk, hogy Philipposnak mikortól voltak ilyen tervei, talán már a 340-es évektől (vö. D. X. 32sk.: Philippos tervei a nagykirály ellen Hermiasszal együttműködve).

39 Philippos személyesen nem vezetett hadat a perzsák ellen, bár Parmeniont egy expedíciós haderővel még életében előre küldte Kis-Ázsiába, de mielőtt ő maga is csatlakozhatott volna, megölték, lásd Illés 2020.

40 Lásd 31, 4. Philomélós öngyilkossága megfelelhet a szikláról való letaszítás szakrális büntetésének (vö. 28, 3, lokrisiak a Phaidriadesről). Euseb. *praep. ev.* VIII. 15 (392c) nem szándékos öngyilkosságot, hanem isteni büntetést sugall: „Philomélost egy me-

[61, 1] Méltónak tartom azonban, hogy először azok istenektől eredő bűnhődéséről írjak, akik jogtalanságokat követtek el a szentéllyel szemben. Az istenség büntetése ugyanis elkerülhetetlenül utolérte nemcsak a templomrablás elkövetőit, hanem mindenkit, akinek bármi köze is volt e jogtalansághoz. [2] A szentély elfoglalásának a kitervelője, Philomélós egy nehéz katonai helyzetben levetette magát (egy szikláról?),⁴⁰ majd testvére, Onomarchos⁴¹ vette át a kétségbeesett katonák vezetését. Ő Thessaliában a phókisiakkal és zsoldosokkal együtt harcolva elesett, és keresztre feszítették.⁴² [3] Végül a harmadik *stratégos*, Phayllos, aki a legtöbb felajánlást pénzzé verette, hosszan tartó betegségbe esett,⁴³ és csak hosszas szenvedések után halt meg. Phalaikos,⁴⁴ aki mindezek után a templomrablásból származó vagyon maradványait megszerezte, sok félelem és veszély közepette bolyongva még sokáig élt, de nem azért, hogy szentségtörő társainál boldogabb legyen, hanem hogy hosszabb ideig szenvedjen, hogy balsorsa sokak számára ismertté tegye, és hogy hírhedt szerencsétlenség sújtja. [4] Ő ugyanis, miután a hadifogság elől⁴⁵ megmenekült, először a Peloponnésoson időzött zsoldosaival, és a templomból rabolt javak maradékaiból tartotta fenn katonáit. Ezek után

redék és sziklás dombtetőről egy lezúduló szikla taszította le és zúzta össze.”

41 Vö. 56, 6 és a jegyzetet.

42 Halálához lásd 35, 6, ahol nem világos a szövegből, hogy mi is lett Onomarchos sorsa: menekülés közben esett el a tengernél a többiekkel együtt vagy Philippos végeztette ki (*ekremase* – felakasztotta). Ráadásul a 61, 2 szerint levágták és keresztre feszítették (*katakopeis estauróthē*). Euseb. *praep. ev.* VIII. 14 (392c): „Onomarchost megvadult lova ragadta a tengerbe, ahol elborították a hullámok és lovával együtt a feneketlen mélységbe süllyesztették, de Phayllosról kétféle hagyomány van: vagy sorvasztó betegség emészette el vagy Abaiban egy templommal együtt égett el.”; Paus. X. 2, 5 szerint Onomarchost a tengerparton saját katonái dárdázták le, mivel őt tartották felelősnek a vereséért. A fentiek alapján elképzelhető, hogy Philippos már csak a holttestet feszítette keresztre vagy akasztotta fel.

43 Vö. 38, 6, továbbá a fenti Eusebios helyet.

44 A fogságot és a vereséget a Philipposszal való megegyezés révén kerül el (59, 2–3). A Diodóros által is bemutatott peloponnésosi tartózkodása után zsoldosaival Timoleón szolgálatába állt (Diodóros további beszámolója alapján ő maga és a zsoldosai egy része végül nem jutnak el Szicíliába), a zsoldosok Dél-Itáliában és Szicíliában sem kerültek el Apollón büntetését (vö. 78, 3–79, 1; 82, 1–2, az egyik utolsóként maradt zsoldos Thrasios árulása és bukása): Plut. *Tim.* 30, 2; 6–10: Timoleón szicíliai hadjáratával és jó szerencsésével kapcsolatban: zsoldosai Philomélós és Onomarchos volt emberei voltak, akik részt vettek a templom kifosztásában. Kiatkozva a Peloponnésoson kóborolnak, ahol Timoleón az emberhiány miatt felfogadja őket, minden csatában győznek, ha Timoleón is ott van, de mikor nélküle harcolnak, apránként mindannyian elesnek. Plut. *mor.* 552f: a templomrablásban részt vevő zsoldosok nagy része átkelt Szicíliába Timoleónnal, legyőzték a karthágóiakat és megdöntötték a *tyrannis*okat, majd ez után gyakorlatos módon meghaltak. A zsoldosok sorsa mindkét esetben morális példázattá válik Plutarchosnál, előbbi esetben az isteni igazságszolgáltatás mintája: a kegyes Timoleón ne bűnhődjön, de a zsoldosok igen; az utóbbi pedig azt mutatja, hogy az istenség néha jó célra használja a gonoszakat.

45 Vö. 59, 3.

Korinthosban zsoldosnak állt, s nagy teherhajókkal és négy kalózhajóval arra készült, hogy Italiába és Sziciliába hajózzon. Úgy tervezte, hogy majd ott elfoglalhat egy várost vagy szerezhethet zsoldot: történetesen ugyanis akkor zajlott a lucanusok háborúja a tarentumiak ellen.⁴⁶ A vele együtt hajózóknak azt mondta, hogy Italiából és Sziciliából érkezett követek hívták, hogy áthajózzon.

[62, 1] Miután kihajóztak és kiértek a nyílt tengerre, néhány katona, akik Phalaikossal együtt a legnagyobb hajón utaztak, összebeszélt, mivel arra gyanakodtak, hogy senki sem hívta őket. Nem látták ugyanis, hogy az őket segítségül hívók közül vezetők hajóznának velük, ez a hajóút pedig nem rövid volt, hanem hosszú és nehéz. [2] Mivel nem hitték el, amit mondtak nekik, és tartottak a tengeren túli hadjárattól, összeesküvést szöttek, kiváltképpen a zsoldosok vezetői. Végül kardot rántva megrémítették Phalaikost és a kormányost, és arra kényszerítették őket, hogy hajózzanak vissza. Ugyanígy jártak el azok is, akik a többi hajón utaztak, így (valamennyien) visszatértek a Peloponnésosra. [3] Lakónia Malea-hegyfokánál gyűltek össze, és ott fogadták a Krétáról érkező knóssosi követeket, akik azért jöttek, hogy zsoldosokat toborozzanak. Miután ezek tárgyaltak Phalaikossal és a vezérekkel, valamint nagy összegű zsoldot is adtak, mindannyian elhajóztak velük.⁴⁷ Kréta szigetén partra szálltak Knóssosnál, s tüstént, még menetből⁴⁸ elfoglalták a Lyktosnak⁴⁹ nevezett várost. [4] A hazájukból kiűzött lyktosiaiak számára váratlan és gyors segítség érkezett. A tarentumiak ugyanis ekkortájt háborút viseltek a lucanusok ellen, ezért követeket küldtek a város alapítóihoz, a lakedaimóniakhoz, hogy segítséget kérjenek tőlük. A spártaiak a rokonság miatt lelkesen szövetségre léptek velük, gyorsan gyalogos és tengeri haderőt gyűjtöttek, és Archidamost, a királyt tették a sereg vezérévé. Mikor a spártaiak készültek átkelni Italiába, a

lyktosiaiak azt kérték tőlük, hogy először nekik segítsenek. A lakedaimóniak engedtek e kérésnek, Krétára hajózva legyőzték a zsoldosokat, és így megmentették a lyktosiaiak hazáját.

[63, 1] Ezek után Archidamos áthajózott Italiába, és a tarentumiak szövetségeseiként harcolva egy csatában dicső halált halt.⁵⁰ Olyan férfi volt, akit hadvezéri képességei és életmódja miatt is dicsértek, egyedül a phókisiakkal kötött szövetség miatt rágalmozgatták, mivel ezzel Delphoi elfoglalásának a legfőbb okává vált. [2] Archidamos huszonhárom évig uralkodott a lakedaimóniakon, s a hatalmat fia, Agis vette át, aki tizenöt évig uralkodott.⁵¹ Ezután Archidamos zsoldosait, akik részt vettek a jósda kifosztásában, a lucanusok ledárdázták. Phalaikos pedig, aki kiszorult Lyktosból, hozzálátott Kydónia⁵² ostromához. [3] Ostromgépeket készíttetett és odavitette őket a városhoz, ekkor azonban villámok sújtottak le, és az isteni tűz elégette az ostromgépeket. A zsoldosok közül is sokan, akik a gépeket próbálták menteni, meghaltak a tűzben: köztük volt Phalaikos, a hadvezér is.⁵³ [4] Egyesek szerint egy zsoldos ölte meg, akivel korábban összetűzésbe került. Az életben maradt zsoldosok, miután az élisi száműzöttek⁵⁴ felfogadták őket, a Peloponnésosra mentek, és a száműzöttekkel együtt hadat viseltek az élisiek ellen.⁵⁵ [5] Az arkadiaiak azonban támogatták az élisieket, és így egy csatában legyőzték a száműzötteket. Ebben a csatában a zsoldosok közül sokan meghaltak, akik pedig életben maradtak – mintegy négyezren – mind fogságba estek. Az arkadiaiak és az élisiek megosztották a foglyokon, az arkadiaiak az összes nekik juttatott foglyot eladták, az élisiek azonban a jósdával szemben elkövetett törvénytelenység miatt megölték a foglyaikat.

[64, 1] Így büntette meg az istenség azokat, akik részt vettek a templom kifosztásában. A leghíresebb városok, mivel részt vettek a templomrablásban, később Antipatrostól veresé-

46 Vö. 62, 4; 63, 1; 88, 3.

47 Közelebbről nem ismert krétai konfliktus céljából, talán azonos az Arist. *pol.* 1272 b-ben említett nemrég (*neósti*) lezajlott zsoldos-háborúval (a *xenikos* itt az alkotmányra hivatkozás miatt inkább zsoldos, mint idegen) 345-ben esetleg 344-ben. (Szóba jöhet még a spártaiak hadjárata a 330-as évek végén, vö. Cartledge – Spawforth 2001, 19).

48 Azaz az első rohammal.

49 A hagyomány szerint Kréta egyik legrégebbi, spártaiak által alapított városa, lásd Arist. *pol.* 1271b; Polyb. IV. 54, 6.

50 Vö. Theopomp. BNJ 115 F 232 (=Athen. *Deipn.* 12.536c–536d) „(Theopompos) az ötvenkettedik könyvében azt mondja, hogy a lakedaimóni Archidamos eltávolodva a spártai életmódtól idegen és elpuhult élethez szokott. Ezért már nem tudott otthon élni, hanem mértéktelensége miatt mindig arra törekedett, hogy külföldön éljen. Így mikor a tarentumiak követeket küldtek a szövetség ügyében, Archidamos mindent megtett, hogy segítségként velük menjen. Mikor pedig odaért és elesett a háborúban, nem kapott méltó temetést, pedig a tarentumiak sok pénzt adtak az ellenségnek, hogy megszerezzék a testét.” Theopomp. BNJ 115 F 312 (=Paus. III. 10, 5) szintén kiemeli, hogy az isten haragja miatt nem tudják eltemetni, ugyanakkor Paus. VI. 54, 9 szerint szobrot kapott Olympiában. Halálának helyszínéül Mandonia/Mardonía/Manduria szerepel, még hozzá a charióneiai csata évében (338), sőt, ugyanazon a napon, vö. Diod. 88, 3; Plut. *Agis* 3, 3; *Camil.* 19; Curt. VI. 1, 1.

51 Diodórosnál nem egységesek az uralkodási idők: 88, 4-ben (338/337-ös évnél) szintén 23 év uralkodás, de Agis csak kilenc évnél uralkodással szerepel (XVII. 3, 4-ben is kilenc év a 330/329-es évnél). Agésilaos halála és így Archidamos uralkodásának kezdete XV. 93, 6-ban 362/361 (helyesen inkább 1-2 évvel később). A bevett adatok: III. Archidamos 361-338, III. Agis 338-331.

52 Diod. V. 78, 2: a három legjelentősebb krétai város – Knóssos, Phaistos és Kydónia – egyike.

53 Vö. Paus. X. 2, 7 jelentősen leegyszerűsített változatát: a templomi kincsek egy részét elsikkasztotta, ezért megfosztják hatalmától, párthíveivel és a zsoldosok nagy részével Krétára megy, Kydóniát megostromolja – hadisarc –, de katonái nagy részével együtt ő is elesik.

54 A spárta-barát illetve makedón-ellenes oldal tagjai. A forrásaink kiemelik, hogy Élis államformája stabil, belpolitikája kifejezetten békés és pártviszályoktól mentes volt egészen Philippos feltűnéséig (Paus. IV. 28, 4–5), aki viszályt szít Élisben, így belharcok után a város a makedónok szövetségese lett, az „ellenzék” részben megölték, részben elűzték (D. IX. 27; X. 10; XVIII. 295 – nevesítve az élisi áruzókat; XIX. 260 és 294). Chairóneinál nem harcolnak ugyan a görögök ellen, de Spártával szemben már Philippos támogatják, végül a lamiai háborúban mégis Antipatros ellen harcolnak (Paus. V. 4, 9).

55 Nincs későbbi utalás erre a háborúra.

get szenvedve⁵⁶ a vezető szerepükkel együtt a szabadságukat is elveszítették. [2] A phókisi vezérek asszonyai pedig,⁵⁷ akik a delphoi zsákmányból szerzett nyakékeket viselték, megbűnhődtek saját istentelenségükért. Az egyik ugyanis, aki Helené ékszerét viselte, *hetairai* gyalázatra jutott és szépségét oda dobta azoknak, akik csak bujálkodni akartak vele. A másik, aki Eriphylé⁵⁸ ékszerét viselte, élve elégett, mikor legidősebb fia örültségében felgyújtotta a házat. Azok tehát, akik arra vete-

medtek, hogy megvessék az istenséget, a mondott módon bűnhődtek meg az istenek jóvoltából, [3] Philipposnak ellenben, aki a jóshely segítségére sietett, ettől az időtől kezdve folyamatosan növekedett a hatalma, míg végül az istenség iránti tisztelete miatt egész Hellas vezetőjévé tették, s a legnagyobb európai királyságot szerezte meg magának. Minthogy elég alaposan végigjártuk a szent háborút, rátérhetünk az egyéb eseményekre.

56 A spártaiak a III. Agis vezette felkelésben (333–331) szenvedtek vereséget Antipatrosztól (XVII. 48; 62–63; 73, 5–6); Athén pedig a lamiai háború során (323–322, XVII. 111, 1–3; XVII. 8–18).

57 A templomablók feleségeinek sorsáról több forrásunk is van: Ephoros BNJ 70 F 96 (Athen. *Deipn.* VI. 232d): „Ephoros, vagy fia Démophilos a *Historiai* 30. könyvében a delphoi szentélyről a következőket mondja: »Onomarchos, Phayllos és Phalaikos nem pusztán elhordták az isten összes tulajdonát, hanem végül asszonyaik viselték Eriphylé ékszerét, amelyet Alkmaion az isten parancsára ajánlott fel Delphoiban, és Helené nyakláncát, amelyet pedig Menelaos ajánlott fel. Az isten ugyanis mindkettejüknek jóslatot adott. Alkmaiónnak akkor, amikor azt kérdezte, hogyan szabadulhatna meg örültségétől: 'Értékes ajándékot kérsz tőlem, az örültség megszüntetését, így értékes ajándékot kell adnod nekem: azt, amellyel anyja egykor Amphiaraoost temette el lovaival együtt.' Menelaosnak pedig akkor, amikor azt kérdezte, hogyan állhatna bosszút Alexandroson (ti. a trójai Parison, kiegészítés I. I. Á.): 'a színarany ékszert hozd el nekem, feleséged nyakáról elragadva, azt, amelyet egykor Kypris (ti. Aphrodité) adott Helenének nagy gyönyörűségére, így fog Alexandros a leggyűlöletesebben megbűnhődni számodra.' Történetesen vizsálya tört ki az asszonyok között az ékszerek miatt, ti. hogy melyikük kapja melyiket. Sorsot húztak, így az kapta Eriphylé nyakékát, aki egész életében tartózkodó és méltóságteljes volt, és annak jutott Helené nyakéke, aki feltűnően szép volt és feslett. Ez utóbbi beleszeretett egy epeirosi ifjúba és külföldre utazott vele; míg az előbbi pedig férje halálát akarta.«”; Phylarchos BNJ 81 F 70 (= Parthen. *Narr. amat.* XXV. 1–3): „Phayllosról ezt mondja Phylarchos. Phayllos, a *tyrannos* beleszeretett az oitaiak védelmezőjének, Aristónnak a feleségébe. Ezért üzenetet küldve neki megígérte, hogy sok aranyat és ezüstöt fog adni, valamint arra buzdította, hogy ha bármi mást szeretne, mondja meg, és nem fog csalódní. Az asszony igen vágyott egy nyakékre, amely akkor Athéné Pronoia szentélyében hevert, és a szóbeszéd szerint Eriphyléé volt. Ezt az ajándékot kérte. Amikor Phayllos elrabolta a többi felajánlást, a nyakéket is elvitte. A nyakéket Aristón házába vitette, az asszony pedig hordta egy darabig, s erről mindenki tudott. Ez után azonban olyan sors érte, mint Eriphylét. A legkisebb fia ugyanis megőrült, ezért felgyújtotta a saját anyját és vagyona nagy részét is elégette.”; Plut. *mor.* 553e „Aristón (ti. egy oitai zsoldosvezér) elvitte Eriphylének a (delphoi szentélyben) lévő ékszerét – a tryannosok adták neki –, és ajándékba adta a feleségének. A fia azonban valami miatt nagyon megharagudott az anyjára, ezért felgyújtotta a házukat és elhamvasztott mindenkit, aki a házban volt.” Lásd még Theopompos BNJ 115 F 248 (= Athen. *Deipn.* XIII. 605a–d): „Ugyanebben a művében (valószínűleg „*A Delphoi szentélyből rabolt kincsek*”) Theopompos azt mondja, hogy Phayllos a phókisiak *tyrannosa*

igen szerette a nőket, Onomarchos pedig a fiúkat. Az isten kincsei segítségével kedvében járt a sikyóni Pythodóros fiának, aki éppen akkor érkezett Delphoiba, hogy levágott haját felajánlja az istennek. Miután együtt volt ezzel a szép fiúval, (odaadta neki) a sybarisiak fogadalmi ajándékait, négy arany vakarókést. Phayllos Bromiasnak, Deiniadés fuvaláslányának (adta) a phókisiak ezüst ivócsészéjét és a peparéthosiai ezüst borostyánkorszoruját. Azt mondja Theopompos, hogy Bromias a pythói játékokon készült játszani, de a tömeg megakadályozta ebben. És, hogy Onomarchos az ephesosiak fogadalmi ajándékát, egy (aranyból készült) babérszörűt adott Physkidasnak, a trichonioni Lykolas fiának, mivel szép volt. Ezt a fiút apja Philipposhoz vitte, s miután ott prostituálódott, elküldték, anélkül, hogy bármit is kapott volna. Onomarchos a szép Damipposnak, az amphipolisi Epilykos fiának adta Pleisthenés fogadalmi ajándékát. Philomélos egy táncosnőnek, a thesszaliai Pharsaliának adta a lampsakosiai fogadalmi ajándékát, egy aranyból készült babérszörűt. Ezt a Pharsaliát Metapontionban a piactéren lévő jósök (ölték meg) egy bronz babérfából jövő hang utasítására. Ezt a fát a metapontioniak állították a prokonneszi Aristeas látogatása idején, mivel azt mondta, hogy a hyperboeosoktól jött. Amint meglátták, hogy Pharsalia a piactérré ért, a jósök örjöngeni kezdtek és széttépték. Mikor az emberek később a történetek okát keresték, kiderült, hogy az isten koszorúja miatt ölték meg.”

58 Eriphylé a jós Amphiaraoos felesége volt: Polyneikés nem tudta rávenni Amphiaraoost, hogy csatlakozzon a Thébai elleni hadjáratához, mert Amphiaraoos előre látja, hogy meg fog halni. Erre Polyneikés és az őt támogató Adrastos Eriphyléhez fordul, aki egy nyaklánc révén megvesztegetve, amelyet állítólag Héphaistos készített és Kadmos/Aphrodité adott nászajándékba Harmoniának, rávette férjét, hogy csatlakozzon a hadjáratához. (Egy korábbi konfliktus miatt ugyanis Amphiaraoos megesküdött, hogy ha közte és Adrastos között vita lesz, akkor Eriphyléé lesz a döntő szó.) Távozása előtt Amphiaraoos meghagyta fiainak, hogy ha felnőnek, öljk meg anyjukat. Miután anyjuk újfent, ez alkalommal egy *peplos*szal megvesztegetve, őket is rávette az *epigonok* háborújához való csatlakozásra, saját fia, Alkmaion ölte meg, vö. Apollodóros I. 9, 13; III. 4, 2; 6, 2; 7, 2; 7, 5; Diod. IV. 65–66; Hom. *Od.* XI. 326–327; XV. 244–248. Helené története jóval ismertebb: annak ellenére, hogy Menelaos spártai király felesége volt, Paris trójai királyfi elcsábította, és magával vitte Trójába, így okozta a trójai háború kitörését. Helené így lett a nők hütlenségének szimbóluma (vö. pl. Eurip. *Andr.* 581skk.), bár van Helenét felmentő hagyomány is: Paris csak egy pót-Helenét vitt magával, az igazi Helené Egyiptomban várta hűségesen férjét (Apollod. *Exc.* III. 5, VI. 39). Mindkét Diodóros által említett esetben a nyaklánc megszerzője az eredeti tulajdonoshoz hasonló sorsa jutott.